

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ЗАГОРА, АРХИЕПИСКОП ВАСИЛИЙ И ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ ОХРИДСКАТА АРХИЕПИСКОПИЯ И ТЪРНОВСКАТА ПАТРИАРШИЯ ПРЕЗ СРЕДНОВЕКОВИЕТО

Димитър Янков

В историческата литература въпросът за името Загора в средновековието за първи път е разгледан подробно от А. Иширков (Иширков 1925, 80–89). Като разглежда известния му изворов материал, той достига до извода, че Загора през периода на Второто царство в редица случаи се явява като синоним на България, на българско царство. Обективната истина изисква тук да се отбележи и името на заслужилия възрожденски учител, по-късно префект на Стара Загора – Ат. Илиев. Като автор на историческите бележки за Стара Загора в Статистическия календар на Старозагорският департамент, той пръв отбелязва, че турците са възприели името Загора за дн. Стара Загора от местното българско население, както и това, че името Загора е име на Дебелт (Статистически календар, 52), без да търси по-подробно обяснение за привнасянето на това название към средновековния Боруй. За объркване на имената на Дебелт, като център на областта Загора с Велта през Възраждането, като название на днешна Стара Загора се занимава и Д. П. Димитров (Димитров 1945, 142). По-късно, но на базата само на подбрани документи, свързани с икономическата история, Ив. Сакъзов (Сакъзов 1938, 353–358) лансира идеята, че Загора е всъщност един топоним, с който се означава определена икономическа област, или в други случаи – богата в определени отрасли от икономиката област, като самото название се използва в смисъл на доказани добри качества на селскостопански стоки. През 70-те години към проблема отново се връща П. Коледаров. Освен привличането на редица нови извори, в които се среща названието Загора, употребявано по различни поводи през средновековието, той въвежда едно ново понятие в историографията по въпроса, а именно – “вторичната употреба” на името Загора. Според него само така могат да се обяснят редица по-късни споменавания на това название, които очевидно не са

свързани с отъждествяването непременно на Загора с българската държава. Към тезата на Иширков и П. Коледаров се придържа и Кр. Гагова в едно свое изследване за Калоян, където твърде безкритично приема предложеното още от Ат. Иширков тълкуване.

Трябва да се отбележи и това, че всички изследвачи са единодушни при тълкуването на етимологията на названието Загора, като го извеждат непременно от славянското “за горы” (= “зад планината”), въпреки, че името се среща като топоним на територията на дн. Гърция дълго преди идването на славяните на полуострова като напр. градът Загора Магнесийска – родното място на новомъченика св. Трендафил Загорски. В този смисъл е интересно да се отбележи, че и Теофан и патриарх Никифор пишат за областта Загора без да употребяват някакво гръцко название на областта. Дори само тези факти са достатъчни да породят съмнение относно общовъзприетата теза за произхода и тълкуването на името Загора. Тъкмо поради това, в настоящата работа проблемът с етимологията на названието няма да бъде разглеждан.* Този подход предполага и отхвърлянето на онези писмени извори, в които се споменава Загора като топоним от други места на Балканския полуостров, но не непременно Търновското царство.

В хронологически порядък названието Загора се споменава най-напред като областно име по времето на Борис-Михаил, като земя дарена му след покръстването.

Редица автори очертават различни граници на тази област, но преобладаващото мнение се свежда до територии, които на изток достигат черноморското крайбрежие от Стара планина на север до Странджа на юг и на запад до течението на Тунджа. Доколкото ми е известно само Г. Цанкова, определяйки българо-византийската граница през IX в. счита, че областта Загора се простира на запад до Копсис. Това нейно твърдение се основава на факта, че когато през 756 г. имп. Константин V Копроним започва кампанията си срещу българската държава, той разбива българските войски при Маркеле. Но никъде в изворите, отнасящи се за тези събития не се говори за област Загора, а за византийската тема Тракия. Поради това трябва да приемем за меродавно съобщението на Теофан за границата между византийци и българи – „от Сидера до Девелта”.

---

* Проблемът с произхода и етимологията на названието Загора ще бъде разгледан на друго място.

Тази земя била Загора и била дарена на Борис-Михаил. Интересен факт, който до известна степен би могъл да ни насочи към най-западната точка на споменатата област е откритият наскоро оловен печат на този наш владетел, погрешно публикуван като печат от Ветрен, Пазарджишко, вместо от калето при с. Ветрен, Казанлъшко*. Тази находка, както и някои други открития напоследък при археологическите разкопки в Новозагорско до известна степен ми дават основание да считам, че вероятната западна граница е не течението на Тунджа, а на р. Блатница и към юг – река Сазлийка. Във всеки случай, каквото и мнение да се приеме, то средновековният Берое не е принадлежал към тази територия и поне за периода до края на XII в. не може да се говори за някаква явна връзка между Берое и Загора. За времето след 865 г., насетне названието Загора не се споменава нито веднъж като областно име от византийските хронисти за периода чак до последната четвърт на XII в., т.е. походите на Исак II Ангел срещу Петър и Асен.

Тук стигаме до следващия момент, на който струва ми се досега не се обръща достатъчно внимание. Става дума за това, че всички автори, които по един или друг повод са се занимавали с областното название Загора отбелязват, че по време на Второто българско царство названието често е използвано като синоним на българската държава. Въпреки многото опити да се изясни проблема, той и досега не е получил задоволително разрешение. Считам, че това се дължи главно на факта, че не се прецизира коректно и точно информацията от известните ни писмени извори. Един преглед на последните може да доведе и до друго тълкуване на привидната обърканост при употребата на понятието Загора. Тъкмо поради това се налага още веднъж да бъде направен преглед и кратък коментар на известния изворов материал.

А. Домашни извори.

1. Писмото на архиепископ Василий до папа Инокентий III от 1202 г. “До почтенейшия и светейши върховен първосвещеник – папата. Аз, Василий, недостойният архиепископ на ваша светост и пастир на Загора, заслужено ви (изпращам) като на наш духовен баща поздрав, привет и поклон...” (ЛИБИ III, 314).

---

* Информацията дължа на проучвателя на печата – проф. д-р Иван Йорданов, за което сърдечно му благодаря.

Без изключение всички автори, които се занимават с проблема с названието Загора, приемат безрезервно, че в случая, в титула на архиепископ Василий се споменава Загора, но се визира България, по-точно териториите отвоювани от Петър и Асен от Византия след въстанието. Това тълкуване може да се оспори съвсем справедливо. Изразът "...архиепископ на Загора..." означава точно архиепископ на една духовна област, на една епархия и нищо повече. За истинността на това твърдение спомага един друг, също доста коментиран извор – решението на синодалния събор на Охридската архиепископия от 1220 г., където за Василий изрично е подчертано: "...И така те произведоха един иерей (той беше от законните) (подчертано от мен – Д. Я.) в епископски сан чрез ръкоположение от един византийски архиерей, т.е. от покойния Видински, а после, като привлякоха съдействието на папата от стария Рим, чрез изпращането от там на един кардинал, почетоха го чрез него с патриаршеско достойнство...". Става съвсем ясно, че до избора на Василий, последният е бил духовно лице. Освен това е известно, че изборът на архиепископ се е състоял между трима епископи. Следователно може да се приеме със сигурност, че Василий е бил епископ на отвоювана по време на въстанието област (епархия) и точно като такъв е привлечен за осъществяване на целите на Асеновци – политическа и църковна независимост.

2. В Драгановия миней – български извод от XIII в. за деня 19 октомври е записана служба за св. Иван Рилски: "...В памет на преподобния отец Йоан пустинник пренесен от Рила в Средец град и от Средец беше пренесен в Загорие в град Трапезица, в царствването на Иван Асеня цар..." (Иванов 1931, 359). От този израз също ясно и категорично може да се направи само един извод, а именно, че Загорие е една област в границите на българската държава, на север от Стара планина и че градът Трапезица е разположен в тази област, докато за Средец това не е споменато.

3. Дубровнишката грамота на Иван Асен II е другият домашен източник със споменаване на названието "Загорие". От текста на грамотата е ясно, че то е употребено като областно име, без да се конкретизира точният обхват на територията, която заема Загоре. Логично е да се предположи, че в този извор, при тълкуването на териториалния обхват на земите, в които дубровничани могат да търгуват с привилегии трябва

да се подходи от известното към неизвестното, т.е. по метода на изключването. Трудността, обаче, произтича от един интересен момент. В грамотата напр. не са споменати Средец (или Средецката област), както и Филипопол, а тези земи поне, със сигурност са в границите на държавата във времето, когато са дадени привилегиите на дубровнишките търговци. В този смисъл всеки опит да се определи териториалния обхват на Загоре само по данните от Дубровнишката грамота също би бил некоректен.

4. Поменника на Зографския манастир за времето от 1527 до 1528 г. (Иванов 1931, 495). Още Й. Иванов обръща внимание на записите в поменника и разделянето на дарителите по земи и области (Иванов 1931, 490). Внимателният преглед на споменатите в този източник названия на селища, включени в Загора, отделя една територия, за която може да се допусне, че не е била подчинена на Охридския архиепископ, т.е. визира се църковна област, а не географско понятие

Б. Византийски източници.

Тук на първо място трябва да се споменат едно писмо на охридския архиепископ Теофилакт Охридски и решението на синодалния събор на Охридската архиепископия от 1217–1220 г. Отнасям тези два източника не към домашните извори, а към известните византийски източници поради факта, че те са дело на доминирана от византийски висши духовници архиепископия, която само формално юридически е наречена и запазила статута си като “Българска”. Друг е въпроса, че тези иереи управляват земи с българско население.

1. В решението на синодалния събор на Охридската архиепископия от 1217–1220 г. е записано дословно: “Впоследствие, заради естественото човеколюбие и най-вече заради ненормалното състояние на нещата ние издадохме със синодално единодушие и съразмишление следното решение: че ръкоположенияте в Загора български епископи да са от днес напълно отстранени от църквите, в които са били наречени, понеже са били произведени, въпреки точността и преданието на каноните, и са се облекли даже в епископско достойнство с помощта на светската власт. И да не се поддържа в тях никаква надежда за възстановление в бъдеще, защото живите законни архиереи се установили вече в падащите им се

епископии, в които са били наречени, а в ония дето законно служилите преди тях не бяха живи, ще се нарекат други вместо тях. (Ников 1921, 57).

2. "Има вече много години откак обитателите на страната на Балкана подигнаха глава против византийското владичество, като отхвърлиха безсрамно неговото иго, завладяха голямо пространство земя и подчиниха под своята власт почти всички земи на запад, които граничат с морето. Като се възгордяха от това, те нахално преобразиха своето управление чрез червени дрехи и други украшения, които има обичай да обозначават царското достойнство, а още и с наименованието на царството. Обаче те не спряха тук своята дързост, а невъздържано устремиха своите пожелания и към самото висше достойнство на иерархията. Те искаха да свържат с царското достойнство и патриаршеското, за да не куца уж тази власт с липсата на другата. И така те произведоха един иерей (той беше от законните) в епископски сан чрез ръкоположение от един византийски архиепископ, т.е. от покойния Видински, а после, като привлякоха съдействието на папата от стария Рим, чрез изпращането от там на един кардинал, почетоха го чрез него с патриаршеското достойнство. От този новостъкмен патриарх се прогласиха като верига епископи българи в цялата църква на България, защото от каноничните и законни архиепископи едни се предадоха на бягство поради тази светска буря, а други нещастно (пропаднаха) във време на трудностите. Тези българи епископи ръкоположиха пък навсякъде свещеници и дякони" (Ников 1921, 52–53).

Ясно се вижда, че и в двата източника се тълкуват действия, според Охридската архиепископия незаконни, но тези действия се отнасят за църковни области, респ. епископии. Никъде не се признава съществуването на отделна държава с право на своя самостоятелна, независима от Цариградската патриаршия, църква.

3. Никита Хониат

Когато пише за първия поход на Исак II Ангел срещу братята Асеновци, при който удържа победа и след тяхното оттегляне отвъд Дунав срещу "императора като можел да обходи цяла Мизия, понеже никой не щял да му попречи..." в по-късния препис стои "... да обходи цяла Загора." Пак в препис „В" (по Van Diten) Мизия е заменена на Загора по

времето когато двамата братя се връщат и отвоюват земите северно от Стара планина.

В хронологически порядък следващото споменаване на Загора е по време на есенния поход на Исак II през 1187 г. “Прочее императорът реши отново да влезе в Загора и да се опита доколкото може отново да възпре мизите..”. Ще отбележа, че този текст, сп. Ван Дитен стои и в двата ръкописа, т.е. трябва да приемем, че това е първото споменаване на Загора у Н. Хониат. По-нататък срещаме Загора отново в препис „В”: “Той мина покрай Анхиало и навлезе в Хемус по околни пътища” срещу” Той премина през Ахело и навлезе в Загора”.

По-нататък Н. Хониат споменава за Йоан, владетеля на Загора, който получил в 1200 г. част от плячката, взета от Иванко – Алексей, тъй като това било в изпълнение на сключения договор за съвместни действия на Калоян и Иванко срещу византийците. (ГИБИ XXV:29, 35, 41, 63, 163).

4. Никифор Григора

Този летописец пише за Константин, владетеля на Загора, който се оженил за една от дъщерите на Михаил VIII Палеолог. (ГИБИ XXV:136), но по-надолу говори за българско царство и български царе – Мицо, Тертер, дори за Лохана, който владеел българското царство.

В. Западни извори

На трето място следва да се разгледат и тълкуват западните извори, където се среща названието Загора

1. Писмата на папа Инокентий III до Калоян

2. Писмата на папа Инокентий III до Василий – архиепископ на Загора.

Двата източника са известни и достатъчно много коментирани, за да бъдат разглеждани и в настоящата работа.

3. Световна хроника на венецианския дож Андреа Дандоло (1343–1354). Хрониката описва събития от 46 г. н.е. до 1280 г.

В хрониката на две места Иван Асен II е наречен император на Загора. Най-напред това е във връзка с предложение на владетеля да бъде дадена дъщеря му за съпруга на Балдуин и ако това стане, Иван Асен II ще му даде цялата западна половина [бел. Д. Я. – на Балканския полуостров] (Ангелов 1972, 92).

Във връзка с едно писмо на Иван Асен до никейския император Йоан Ватаций за обща борба срещу латините – Иван Асен от запад и Йоан Ватаций от изток, българският владетел отново е наречен „император на Загора” (Ангелов 1972, 92).

Интересно е да се отбележи, че в същата хроника има две известия, които се отнасят за събития към втората половина на XIII век. В първото от тях предадено под годините 1242–1243 г. става дума за нашествието на татарите и окупираните от тях територии. “Татарите след като продължиха движението си, завладяха царството Русия, земята на Хазария, царство България (... terram Gacarie et regnum Bulgarie...) и като се сблъскаха с унгарците нахлуха в областта Трансилвания.”. Това съобщение кореспондира с известието в приписката на Тодор Граматик за татарско нахлуване в българските земи към 1243 г.; Другото известие се отнася за водене на военни действия на Унгария срещу България – След като унгарският владетел отблъснал Отокар II (чешки крал) той покорил Буда и държавата на българите (*dominium Bulgarorum*). Сп.Д.Ангелов става дума за поход на Бела IV към 1259 г. (Ангелов 1972, 92).

В посочените известия определено се визира българска държава, българско царство, т.е. владетелят е „император на Загора”, но когато става дума за държавата тя се назовава „царство България”.

Г. Сръбски

1. В житието на св. Сава от Теодосий Хилендарец на два пъти се споменава “цар загорски” и “Загорска земя”. Веднъж с титлата е назван “Калоян цар Загорски” и по-нататък: “... от Костадинова же града пак в корабли подвижи се на Загорската земя...хотевидати свата своего, Асеня, царя Загорски...”. Това е единственият източник, където ясно и категорично двама (!) владетели носят титлата “цар Загорски”. Същевременно очудва факта, че и държавата не е българска, а назована “Загорска земя”. Тук не може да се допусне незнание от страна на Теодосий, който като духовно лице и ученик на св. Сава доста добре е запознат с неговия житейски път. Тъкмо заради това всяко разсъждение в една или друга посока ще бъде най-малко некоректно. В това пространно житие няма и намек за отъждествяване на Загора с България. По-точно ще е да се каже че и Калоян и Асен се приемат за царе, но само на една Загория, докато етнически области, заселени с българи се управляват от други

владетели, т.е. Загоре се възприема от житиеписеца за определена област, в която има и патриарх.

Както беше споменато останалите източници със споменаване на името Загора няма да бъдат разглеждани в настоящата работа. От направения кратък преглед на изворите ясно проличава една идея, а именно – Загора се определя като самостоятелна област, различна от българската държава. Тази област е подчинена на юрисдикцията на Загорския архиепископ Василий, а при Иван II Асен вече и на българския патриарх. Но независимо от новия титул на първосвещеника на българската държава, самият владетел продължава да се нарича от византийските и западните, а при нашия случай, дори и от сръбските автори „владетел на Загора”. Този съществен момент може да се обясни единствено с паралелното съществуване на независимата Охридска архиепископия, която и след въстанието на Асеневци запазва статута си на самостоятелна „българска архиепископия”. Това двойствено положение е добре разбрано от византийските летописци, докато западните извори са още по-ясни и категорични. Те сочат за последната четвърт на XII и до 30-те години на XIII в. Една територия подчинена на Загорски архиепископ, дори Инокентий III признава върховенството на определената му (по-точно е да се каже отвоюваната от Асен и Петър) територия като примас, но никъде в писмата на последния архиепископ Василий не е наричан архиепископ на България. Този титул явно принадлежи на Охридския архиепископ. Тълкуването на известните ни изворови данни за отношението на Западната църква към събитията в България към края на XII и първите десетилетия на XIII в. води до единствено правилния извод, че всъщност няма обръкване на названието на Търновското царство с няколко споменавания на „императори на Загора”. Те са били такива по силата на разбирането за съществуване на една новосъздадена църковна архиепископия назована Загорска по титула на нейният първи архиепископ – Василий. С този акт същевременно се прави разграничаване на новосъздадената архиепископия от легитимната Охридска българска архиепископия. В новосъздадената обстановка на преразпределение на територии, етническият елемент отстъпва като определящ фактор на чисто църковни отношения. От една страна те са между Охридската архиепископия и новосъздадената, наричана в началото архиепископия на Загора по името на титула на нейния първи архиепископ – Василий и при Иван Асен II прераснала в Търновска патриаршия. От актовете на

Охридската архиепископия проличава негативното отношение към архиепископията Загора, но само във връзка с отнетите епархии, които са били в нейно подчинение. Същевременно няма и ни най-малко съмнение за правото на съществуване на новосъздадената архиепископия. Такова е отношението и на отделните византийски владетели, особено след завладяването на Константинопол от латинските рицари, както и на Константинополската патриаршия. На второ място са отношенията между архиепископията на Загора и папата. Разграничаването на архиепископ и владетел на Загора в западните извори е много по-ясно и дори нарочно подчертавано. Вероятната причина за това може да се търси в стремежа за влияние на изток, който се засилва с кръстоносните походи и съвпада със събитията, довели до падането на Константинопол. Предложеното тълкуване на термина Загора и употребата му като синоним на Второто царство в изворите, като резултат от названието на новосъздадената църковна област – архиепископията Загора решава редица проблеми, обикновено разглеждани като спорни в българската историческа наука. Разбира се това тълкуване на изворовия материал ще си остане една хипотеза, поне докато не се намерят нови данни, които да я отхвърлят или утвърдят.

Проблемът с архиепископ Василий има още един аспект, който е свързан с историята на названието Загора. Известно е, че в края на XIV в. турските завоеватели назовават с това име средновековния град Берое (слав. Боруй). Широко коментирана е практиката завоевателите да възприемат старите имена на селищата, които овладяват, като само ги видоизменят според особеностите на езика. Тази теза се възприема от всички изследвачи на епохата. Доколкото ми е известно на територията на Българската държава има само два града, на които не е възприето средновековното название – Велбъжд и Берое. Докато обяснението за Кюстендил, свързано с наименоването му на местен владетел Константин (или Констанд) е напълно приемливо, то за Ески Загра (Ески Заграси хисар; Ески хисар-и Заграси и др.), обяснението може да се търси с отъждествяването на името на града с названието Загора. Както отбелязах в началото на настоящата работа, през времето на Първото българско царство Берое в никакъв случай не влиза в границите на областта Загора. Остава да се приеме единственото правилно предположение, а именно, че към времето на завладяването на града от османските нашественици, тук е резидирал Загорски епископ. Само седалището на епископ предполага

привнасянето на титула му като име на града. Тази идея е твърде вероятна и ако потърсим времето, когато е станало това преместване на седалището на епископа на Загора. За установяване на този факт трябва да се върнем към времето XI–XII в., когато земите на Загора, т.е. на съществуващата Дебелтска епископия са обект на нападения от страна на кумани и печенези. Освен това към времето на въстанието на братята Петър и Асен, поне тези земи не са попадали в театъра на военните действия. Присъствието на Загорския епископ Василий в Търново при избора на архиепископ, ще да е било възможно, ако той вече е имал резиденция (или седалище) някъде по-близо до Търново и то непременно на място, свързано с воденето на битките за отвоюване на територии за възстановената българска държава. Това място, напълно възможно е, да е свързано със средновековния Берое. Така новото седалище на Загорския епископ би му позволило да участва в избора на архиепископ в Търново. Така може да се обясни и по-късното пребиваване на Загорски епископ в Берое, чак до завладяването на града от турците през третата четвърт на XIV в.

ЛИТЕРАТУРА

Ангелов, 1972: Ангелов Д. Италиански извори за българската история. – ИПрXXVIII, 1972, кн. 6, с. 86 сл.

Димитров, 1945: Димитров Д. П. Авгандира и Велта, две предполагаеми имена на Стара Загора, ИБИД, С., 1945, кн. XXI, с. 140–144.

Иванов, 1931: Иванов Й. Български старини из Македония. С., 1931.

Иширков, 1925: Иширков А. Областното име Загорье или Загора в миналото и сега. – Известия на Народния етнографски музей. София, год. V, 1925, кн. 1–2, с. 80–89.

Ников, 1921: Ников П. Принос към историческото изворознание на България и към историята на българската църква. – СпБАН, С., 1921, кн. XX, с. 57).

Сакъзов, 1938: Сакъзов Ив. Областното име Загора по нови извори. – Известия на българското географско дружество, I (=Сборник в чест на Анастас Т. Иширков), 1938, с. 353–358.

Статистически календар: Статистически календарь на Старо-загорский департаментъ за 1882 година.

Koledarov, 1973: Koledarov Petar S. More about the Name “Zagore”. – Bulgarian Historical Review, i, 1973, p. 92–107.